

УДК 94(477.43)“18/19”:27-472

І.А.Опря, Б.О.Опря

**Освіта дівчат з духовного стану у 60-ті роки ХІХ – на початку ХХ ст.: модна тенденція чи необхідність?
(на матеріалах Правобережної України)**

У статті проаналізовано причини зростання популярності жіночої освіти у 60-ті роки ХІХ – на початку ХХ ст. Визначено, що реальні можливості отримання освіти для дівчат з духовного стану з'явилися з заснуванням жіночих духовних училищ. З'ясовано завдання, котрі стояли перед освітніми закладами. Серед головних були підготовка високоморальних, освічених дружин для священників, котрі готові були розділити зі своїм чоловіком усі тяготи пастирської роботи. Проаналізовано типову програму навчання в жіночих духовних. Виявлено, що система освіти мала недоліки, головним з яких була відірваність навчання від реальних потреб та відсутність у випускниць практичних навичок, як майбутніх помічниць парафіяльного священника. Іншою проблемою жіночої духовної освіти була плата за навчання, що ускладнювало для батьків надання освіти усім своїм дочкам.

З'ясовано основні обов'язки дружини священника, зокрема щодо постійної допомоги і своєму чоловіку, і звичайним віруючим. Поведінка матушки та її сім'я мали бути зразком для наслідування усіма парафіянами. Така перспектива приваблювала не всіх. Тому частина дівчат з духовного стану не хотіла йти традиційним шляхом і відмовлялася від ролі дружини пара-

фіяльного священика. Причому такі думки нерідко формувалися у процесі навчання, оскільки освіта відкривала перед дівчатами нові перспективи для влаштування свого подальшого життя.

Ключові слова: духовенство, освіта, духовне училище, донька священика, дружина священика.

Потреби в освіті є важливим чинником розвитку особи, окремих соціальних груп та суспільства загалом. Починаючи з 60-х років XIX ст. у Правобережній Україні, яка на той час входила до складу Російської імперії, пришвидшуються процеси модернізації, котрі охопили усі сфери життя суспільства, у тому числі й освітню сферу. Поряд з чоловіками все голосніше про свої права та прагнення у здобутті освіти заявляють жінки. З'являються школи, курси, пансіони, засновники яких намагалися задовольнити цю нову, постійно зростаючу потребу. Мода на жіночу освіту торкнулася і досить консервативного стану парафіяльного духовенства. Все більше священно- та церковнослужителів намагалися надати своїм донькам освіту, втім мотиви та очікування у них були досить різні.

Духовна жіноча освіта знайшла часткове відображення у науковій літературі. Окремі сторони питання вивчали А.Лисий [1], Т.Леонт'єва [2], Л.Манчестер [3], І.Сесак [4, 5], Г.Степаненко [6], Г.Фріз [7] та ін., проте у їхніх оцінках зустрічаються суперечливі твердження, що зумовлює актуальність продовження наукового пошуку у цьому напрямку. Тож мета статті полягає у з'ясуванні мотивів здобуття освіти дівчатами з духовного стану та визначенні можливостей для застосування отриманих знань у їхньому подальшому житті.

Доньки священно- і церковнослужителів могли отримати освіту у світських та духовних навчальних закладах. Втім світська освіта у сприйнятті духовенства нерідко носила негативний відтінок, оскільки існувала загроза втрати дівчатами у таких закладах віри та духовності. З цієї причини у більшості випадків батьки намагалися дати своїм донькам духовну освіту. До кінця першої половини XIX ст. на українських землях існувала лише кілька навчальних закладів для дівчат при деяких жіночих монастирях. Більші можливості для отримання освіти у дівчат з'явилися з 60-х років XIX ст. із заснуванням жіночих духовних училищ. У червні 1864 р. зусиллями владики Леонтія в Кам'янці-Подільському було засновано жіноче єпархіальне училище, а трохи пізніше такий же заклад відкривається у м.Тульчині [8, с. 125]. На 1892 р. в усій Російській імперії функціонувало 49 подібних освітніх закладів, у яких на цей час отримало освіту 42 тис. дівчат. Загальна кількість учениць на 1892 р. становила 11.470 осіб. Спочатку це були трьохкласні, а пізніше – шестикласні училища [9, с. 423]. Основне завдання духовних жіночих училищ полягало у вихованні дружин майбутніх парафіяльних священиків та вчителів церковно-парафіяльних шкіл.

Навчальний план жіночих духовних училищ передбачав вивчення Закону Божого, російської мови, теорії словесності, історії, російської літератури, арифметики, загальних основ геометрії, загальних відомостей з фізики, гео-

графії, практичного ознайомлення зі слов'янською мовою, педагогіки, чистописання і церковного співу. До обов'язкових предметів, котрі викладалися за окрему плату, відносилися іноземні мови, музика і малювання [4, с. 250]. Крім того вихованки мали привчатися до ведення домашнього господарства. Для цього в училищі існували сад плодкових дерев, овочевий город, тваринницький і пташиний двори [5, с. 330]. Навчання в духовних жіночих училищах відбувалося за розкладом: щодня проводилося по два уроки, півтори години кожен, до обіду з 9 до 12 години і один урок після обіду з 15 до 16.30 год. – з рукоділля або чистописання. Крім того, бажаючи у вільний від навчання час вивчали французьку мову і музику [5, с. 329-330].

Отож з появою жіночих духовних училищ можливістю для отримання освіти дівчатами з духовного стану значно розширилися, втім багато з них так і залишалися без освіти через відсутність у священно- і церковнослужителів достатніх коштів для навчання. Це викликало стурбованість серед духовенства. Один з дописувачів “Подільських єпархіяльних відомостей” зазначав у 1897 р., що у Подільській єпархії існує два духовних жіночих училища – Кам'янецьке і Тульчинське. Проте у них майже не має доньок дяконів і псаломщиків. До Кам'янецького духовного училища доступ донькам церковнослужителів був заборонений згідно статуту. У Тульчинському духовному училищі таких обмежень не було, але тут існували перешкоди фінансового характеру, адже лише за навчання однієї доньки, без витрат на прожиття, потрібно було заплатити 120–150 руб. на рік, що було не під силу навіть бідним священикам, не говорячи вже про дяконів чи псаломщиків [10, с. 516-517; 11, с. 552]. Ситуація з навчанням дітей духовенства ускладнювалася ще й тією обставиною, що сім'ї священиків в основному були багатодітними. За підрахунками відомого дослідника Б. Міронова, духовенство було самим багатодітним станом у Російській імперії [12, с. 224]. Досить важко було даги освіти 6 – 8 дітям, адже саме така кількість дітей, як правило, була в пересічній родині священика. Варто вказати, що духовенство намагалось підтримати дівчат з багатодітних сімей чи сиріт. Їм надавалася різного роду фінансова та матеріальна допомога у формі стипендій. Деякі учениці-сироти перебували на повному єпархіяльному утриманні [5, с. 335]. З навчанням хлопчиків було простіше, адже вони, в основному, навчалися за державний кошт.

Питання освіти дочок духовенства неодноразово піднімалося на церковних з'їздах, обговорювалося на сторінках духовної періодичної преси. Вирішення проблеми вбачалося у розширенні мережі навчальних закладів та зменшенні чи взагалі відміні платні за навчання. Одним з варіантів могло б стати заснування закладів освіти при жіночих монастирях єпархії. Таких монастирів в Подільській єпархії було чотири: Браїлівський, Барський, Головчинський, Немирівський і відкриття в кожному з них духовного училища могло б значною мірою вирішити проблему доступності освіти [10, с. 517]. Ідея відкриття жіночих духовних училищ при монастирях розвивалася на шпальтах православного часопису “Керівництво для сільських пастирів”. У ньому зазна-

чалося, що “свята справа” виховання і навчання дітей сільського духовенства могла б підняти авторитет жіночих монастирів серед населення. Адже виховання дітей чи не найкраща сфера діяльності для монахинь, які присвятили себе служінню Богу. У кожному монастирі знайшлася б ігуменя, котра змогла б очолити духовне училище, та вихователі і вчителі для викладання предметів. Головною перевагою такого варіанту була незначна сума коштів, потрібних для його реалізації [13, с. 367].

На заваді жіночої духовної освіти стояли не лише фінансові, але й інші перепони, пов’язані з консервативністю суспільства. Частина духовенства вважала непотрібною освіту для дівчат, а особливо окремих предметів, зокрема французької мови, гри на фортепіано чи танців, тобто тих предметів, які не знадобляться майбутній дружині священника. На сторінках церковних періодичних видань того часу нерідко можна було зустріти критику духовної системи освіти, її відірваність від потреб життя, результатом чого ставала відсутність у випускниць духовних училищ елементарних навичок у приготуванні їжі чи пошитті одягу [14, с. 1361-1362].

Водночас, у другій половині XIX ст. суспільство очікувало від дружин священників виконання певної цивілізаторської місії. Церковні публіцисти сприймали тогочасні зміни у суспільній свідомості, як своєрідну моральну кризу, а основою моральності була сім’я, де роль жінки залишалася вирішальною. Тож відродження моральності у суспільстві церковні публіцисти пов’язували з діяльністю кращих дружин парафіяльного духовенства, котрі своїм авторитетом мали позитивно вплинути на селян [3, р. 57-58].

Оскільки роль голови сім’ї належала священнику, її душею мала стати жінка, тобто матушка. Дружини священників більшою мірою, ніж їх чоловіки, мали вплив на домашній побут, надаючи йому гіпертрофованого релігійного характеру [15, с. 39]. Сімейні стосунки в родині священника завжди перебували під пильним спогляданням його парафіян. Священик та матушка мусили докладати максимум зусиль, щоб їх сімейне життя було прикладом для віруючих. Адже важко було розраховувати на любов та повагу парафіян священника, в якого у сім’ї був розлад. Сумнівно, щоб йому вдалося забезпечити порядок у парафії, якщо він не міг дати лад у власній родині. Священик, матушка, їх діти, їх зовнішній вигляд, їх поведінка, житло, в якому вони мешкали, усе повинно було відповідати еталону зовнішньої благопристойності. Забезпечити усе це, значною мірою, як і в кожній сім’ї, мусила дружина священника. Тому, на думку церковних публіцистів, духовна освіта мала бути спрямована на підготовку такої “ідеальної матушки”.

Далеко не кожна молода дівчина була готова прийняти на себе обов’язки дружини сільського священника, особливо, якщо перед нею відкривалися інші перспективи. Тому батьки намагалися підготувати свою доньку і в фізичному, і в психологічному плані. Цікавими у цьому відношенні є роздуми одного священника, які він висловлював у листах до своєї щойно одруженої доньки. “Так, донечко моя, – пише він, – ти справедливо зауважуєш, що обов’язки

дружини сільського священика важкі; скажу тобі іще, що вони багатосторонні. Залишайся зразковою домовитою господинею, турботливою дружиною і матір'ю, ти, як помічниця свого чоловіка, повинна прийняти на себе і частину його складних пастирських обов'язків. Дивись на парафію свого чоловіка, як на свою власну велику сім'ю, про котру ти маєш турбуватися з материнською любов'ю..." [16, с. 20].

І дійсно, були серед дружин священиків такі, які сприймали обов'язки матушки як священну місію та в усьому допомагали своєму чоловіку. У 1897 р. у "Подільських єпархіальних відомостях" наводився зразковий приклад для наслідування. Молодий священик зі своєю дружиною прийшов у парафію, де досить довгий час взагалі не було пастиря через надзвичайну бідність села. З великою душевністю він та матушка поставилися до парафіян, досить часто відвідували їх. Матушка, підтримуючи хворих, приносила їм ліки, оцет, гірчицю, м'яту і т.д.; давала добрі поради по догляду за хворими. Вона із задушевністю та співчуттям ставилася до проблем віруючих. У відповідь на таку щирість парафіяни віддячили сім'ї священика щедрими добровільними пожертвуваннями під час хресного ходу [17, с. 187].

У церковній пресі того часу досить частими були такі приклади без вказівки місця та прізвища священика, тож цілком можливо, що автор намалював ідеальну картину, якої насправді не було. Втім, очевидно, що у житті парафії матушка відіграла надзвичайно важливу роль. Вона мала гармонізувати стосунки не тільки у своїй сім'ї, але й в усій парафії, що було корисно як для духовенства, так і для віруючих. Так, дружина надавала значну допомогу чоловіку, коли навчала істинам віри простий народ. Вона, наприклад, могла відкрити у себе в дома невеличку школу грамоти, в котрій би діти парафіян, особливо дівчатка, вчилися читати та співати молитви, знайомилися з правилами ведення господарства [18, с. 173].

Дружина священика повинна була вміти надати першу медичну допомогу при травмах, порізах, опіках, що часто траплялися в селянському побуті. У неї під рукою завжди мали бути найнеобхідніші засоби для надання медичної допомоги, адже селяни часто не довіряли лікарям, крім того, вони рідко проживали у селі. А вміння матушки допомогти хворій людині надзвичайно зближувало її з парафіянами та, відповідно, піднімало авторитет її чоловіка [3, р. 59; 19, с. 135]. На матушці також лежала турбота про усю її багатодітну сім'ю. Дружина священика народжувала "скільки Бог дасть" і в сім'ях підросло по шість-вісім дітей. З великою любов'ю та співчуттям згадував про свою матір митрополит Євлогій. Він зазначав, що життя її було неймовірно важким; "втративши чотирьох дітей протягом восьми років, мати моя і мене вважала приреченим: я народився також слабкою дитиною, але вижив. Після мене у неї було іще дев'ять дітей: троє з яких померли іще немовлятами, шість вижило" [20, с. 14-15]. Як бачимо, за життя мати митрополита народила чотирнадцять дітей, з яких семеро померло. Зрозуміло, що життя її було сповнено турбот, тривог та хвороб.

Матушка зобов'язана була дотримуватися усіх постів та слідкувати за тим, щоб пісну їжу у відповідний час вживали всі члени її сім'ї. Так, у споминах митрополита Євлогія знаходимо таку інформацію “увесь Великий піст (окрім свят Благовіщення і Вербної неділі) ми не їли навіть риби, не говорячи вже про молоко; а на святвечір нічого не їли до першої “зірки” [10, с. 17].

За церковними нормами крім обмежень в їжі у піст бажано було утримуватися від подружніх стосунків, за взаємною згодою подружжя. Але у багатьох сім'ях рекомендований характер цієї норми сприймався як обов'язковий. Тому порушення подружніх постів вважалося серйозним гріхом, а зачаття дитини під час посту вважалося аморальним [21, с. 159]. Дружина священика мала з покірністю переносити усі негаразди, нестачі і підтримувати свого чоловіка в скрутні часи. Мусила виступати в ролі “ангелу миру і любові” не тільки для своєї сім'ї, але й для усієї парафії [22, с. 120-121]. Соціальний статус матушок диктував їм особливий стиль поведінки: праця і молитва, турбота про чоловіка і дітей посилювали покірність долі, надавали їм вірі відтінок фанатизму [2, с. 53].

Зрозуміло, що успішне виконання ролі матушки потребувало від жінки неабияких зусиль, а головне готовності до соціального служіння. Духовні навчальні заклади мали виховувати такі риси у своїх вихованок, проте, сама по собі освіта відкривала перед сільськими дівчатами інший світ та ширші перспективи для влаштування своєї долі. Не бажаною сприймалися у ролі матушки, частина дівчат духовного стану відмовлялась одружуватися з поповичами. Деякі з них ішли наперекір волі батьків та одружувалися “по велінню серця”, інші – здобувши освіту, змінювали свій світогляд та сприймали участь сільської матушки як щось принизливе для них. Вони розуміли, що одруження з кандидатом на священство означало для них відмову від світського та інтелегентного товариства, від невинних розваг та веселощів, альтернативою яких мало стати занурення у господарські справи та сімейні турботи [14, с. 1357-1358]. Отож освіченість дівчини духовного стану не завжди приносила їй користь. Зокрема, цю думку розвиває у своїй статті один з авторів часопису “Сільський священик” у 1907 р. Він описує роздуми сільської матушки, яка висловлювала міркування про непотрібність освіти для дочок. В училищі діти здобувають звички, бажання і смаки, які їм не доведеться реалізувати в реальному житті. Здобувши освіту, вони лише поповнюють лави нещасних і невдоволених життям людей. Прості, невібагливі, з обмеженим розумовим світоглядом матушки куди щасливіші освічених. Ці переконання у неї виникли на підставі власного життєвого досвіду, адже свого часу вона здобула освіту в духовному училищі та мала мрії про щасливе майбутнє, яким не судилося реалізуватися [23, с. 48].

Отже, жіноча духовна освіта стає модною тенденцією з 60-х років XIX ст. У наступні десятиліття розширюється мережа навчальних закладів та збільшується число їх випускниць. Метою цих закладів освіти була підготовка доньок священно- та церковнослужителів до педагогічної діяльності та до

можливої ролі дружини священника. Тож головна увага приділялася отриманню теоретичних знань, практичних навичок та формування високих моральних рис учениць. Втім, роль дружини священника передбачала виконання останньою ряду обов'язків та завдань, котрі для частини дівчат з духовного стану видавалися обтяжливими чи непотрібними. Причому, як не дивно, таке ставлення формувалося у процесі навчання, оскільки здобуття освіти відкривало перед дівчатами “життєві горизонти”, про які вони раніше й не замислювалися.

Список використаних джерел і літератури

1. Лисий, А. К. З історії жіночої освіти у Вінниці (1900–1919) / А. К. Лисий // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 9.
2. Леонтьева, Т. Г. Женщины из духовного сословия в самодержавной России / Т. Г. Леонтьева // Женщины. История. Общество. – 1999. – Вып. 1.
3. Manchester, L. Gender and Social Estate as National Identity: The Wives and Daughters of Orthodox Clergymen as Civilizing Agents in Imperial Russia / L. Manchester // The Journal of Modern History. – 2011. – Vol. 83. – No. 1 (March).
4. Сесак, І. В. Жіночі духовні училища православного відомства на Поділлі у другій половині XIX – на початку XX ст. / І. В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 10.
5. Сесак, І. В. Тульчинське єпархіальне училище: сторінки історії (1867–1917 рр.) / І. В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 8.
6. Степаненко, Г. В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.) / Г. В. Степаненко: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002.
7. Freeze, G. The Parish Clergy in Nineteenth-Century Russia: Crisis, Reform, Counter-Reform / G. Freeze. – Princeton, 1983.
8. Ровінський, В. Православ'є на Подолі (історичні нариси) / В. Ровінський, О. Миханчук. – Кам'янець-Подільський, 1995.
9. Белякова, Е. В. Церковный суд и проблемы церковной жизни / Е. В. Белякова. – М., 2004.
10. Необходимость женских школ для дочерей псаломщиков, дьяконов и бедных священников // Подольские епархиальные ведомости. – 1897. – № 21.
11. Семейство и домочадцы пастыря // Руководство для сельских пастырей. – 1869. – № 33.
12. Миронов, Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) / Б. Н. Миронов: В 2 т. – Т. 1. – СПб., 2003.
13. Вопрос об образовании девиц сельского духовенства // Руководство для сельских пастырей. – 1876. – № 12.
14. Почему духовне невесты, дочери священно-церковнослужителей не всегда выходят замуж за духовных женихов, кандидатов священства // Подольские епархиальные ведомости. – 1897. – № 50.
15. Леонтьева, Т. Г. Жизнь и переживания сельского священника (1861–1904 гг.) / Т. Г. Леонтьева // Социальная история. – М., 2000.

16. Письма священника к дочери // Руководство для сельских пастырей. – 1888. – № 18.

17. Вступление на паству молодого священника и его первые шаги // Подольские епархиальные ведомости. – 1897. – № 9.

18. Нечто о религиозно-нравственном влиянии на прихожан жены пастыря // Руководство для сельских пастырей. – 1886. – № 42.

19. Чем может быть полезна жена сельского священника в деле подаяния медицинской помощи его больным прихожанам? // Руководство для сельских пастырей. – 1889. – № 5.

20. Евлогий, митрополит. Путь моей жизни: Воспоминания митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Манухиной. – М., 1994.

21. Сысоева, Ю. Записки попадьи: Особенности жизни русского духовенства / Ю. Сысоева. – М., 2008.

22. Примерное поведение священника в домашней жизни // Руководство для сельских пастырей. – 1872. – № 21.

23. Без выхода // Сельский Священник. – 1907. – Февраль.

Igor Oprya, Bohdana Oprya

**The education of girls of the clergy of the 60-ies of the XIX – beginning of XX century: a fashionable trend or necessity?
(on materials of the Right-Bank Ukraine)**

The article analyzes the reasons for the growing popularity of women's education in the 60-ies of the XIX – early XX century. It was determined that real opportunities of education for girls from the clergy state appeared with the emergence of female religious schools. Clarify the task that faced by the educational institutions. Among the training was of high moral character, educated wives for the priests who were ready to share with her husband all the hardships of pastoral work. We analyzed a sample training program in women's religious schools. It was revealed that the education system had flaws, chief among which was the isolation from the real needs of training and lack of practical skills of graduates as future helpers of the parish priest. Another problem of women's theological education was tuition fees, which made it difficult for parents providing education to all his daughters.

The article describes the main duties of a priest's wife, she stated that she was around to help, and her husband, and ordinary believers. The behavior of priest's wife and her family had to be a role model for all parishioners. Such a prospect is not attracted to all. Therefore, some women from the clergy did not want to go the traditional way and refused the role of the wife of the parish priest. And such ideas are often formed in the learning process, since the formation of the girls opened up new perspectives for their future life devices.

Keywords: *clergy, education, seminary, a priest's daughter, the wife of a priest.*

И.А.Опря, Б.А.Опря

**Образование девушек из духовного сословия в 60-е годы XIX – начале XX в.: модная тенденция или необходимость?
(на материалах Правобережной Украины)**

В статье проанализированы причины роста популярности женского образования в 60-е годы XIX – начале XX в. Определено, что реальные возможности получения образования для девушек из духовного сословия появились с возникновением женских духовных училищ. Выяснены задачи, которые стояли перед образовательными учреждениями. Среди главных была подготовка высоконравственных, образованных жен для священников, которые готовы были разделить со своим мужем все тяготы пастырской работы. Проанализировано типовую программу обучения в женских духовных училищах. Выявлено, что система образования имела недостатки, главным из которых была оторванность обучения от реальных потребностей и отсутствие у выпускниц практических навыков, как будущих помощниц приходского священника. Другой проблемой женского духовного образования была плата за обучение, что затрудняло для родителей предоставление образования всем своим дочерям.

Исследованы основные обязанности жены священника, в частности касающихся помощи и своему мужу, и обычным верующим. Поведение матери и ее семья должны были быть образцом для подражания всеми прихожанами. Такая перспектива привлекала не всех. Поэтому часть девушек из духовного сословия не хотела идти традиционным путем и отказывалась от роли жены приходского священника. Причем такие мысли нередко формировались в процессе обучения, так как образование открывало перед девушками новые перспективы для устройства своей дальнейшей жизни.

Ключевые слова: духовенство, образование, духовное училище, дочь священника, жена священника.

Одержано 15 червня 2015 року